

ГОСПОДАРСЬКИЙ ДОГОВІР У СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ПОНЯТТЯ ТА СПЕЦИФІКА

Марина СТУПНИК

*старший викладач кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Сучасний етап економічного розвитку України характеризується поглибленням ринкових трансформацій та інтеграцією національної економіки в глобальний господарський простір. Реалії ринкової економіки створюють об'єктивну потребу в прискореному переході до якісно нової, більш ефективної економічної формації, що базується на цивілізованих ринкових відносинах, які відповідають загальновизнаним міжнародним стандартам та критеріям, апробованим у практиці економічно розвинутих країн. Процес адаптації вітчизняної економіки до європейських та світових стандартів ведення господарської діяльності супроводжується масштабною трансформацією правової системи, зокрема інститутів господарського права.

Особливу гостроту досліджуваній проблематиці надає втрата чинності Господарським кодексом України 28 серпня 2025 року та переорієнтація правового регулювання договірних відносин у сфері господарювання на норми Цивільного кодексу України. Закон України № 4196-IX встановив трирічний перехідний період для адаптації суб'єктів господарювання до нових умов. Зазначені трансформації вимагають переосмислення концептуальних засад господарського договору, його місця в системі права та практики застосування договірних конструкцій суб'єктами підприємницької діяльності.

Господарський договір у ринкових умовах виконує подвійну функцію: по-перше, він слугує засобом правового закріплення взаємних зобов'язань учасників підприємницької діяльності, а по-друге, виступає механізмом саморегулювання економічних відносин, дозволяючи сторонам самостійно визначати умови співпраці в межах, встановлених законодавством. Саме господарські договори опосередковують переважну більшість господарських операцій – від постачання товарів та надання послуг до складних інвестиційних проєктів та міжнародних комерційних угод.¹

В юридичній науці тривалий час точиться дискусія щодо правової природи господарського договору. Одні вчені намагаються довести загально цивільну природу господарського (підприємницького,

¹ Малишко В.М., Бородін Є.В. (2014). Поняття господарського договору: доктринальний аспект. *Юридичний вісник*. № 2 (31) С. 115-118.

комерційного) договору, інші – обґрунтувати його самостійне значення, підкреслюючи низку характерних правових особливостей, що зумовлюються економічним розвитком.² Так, В.С. Мілаш зазначає, що договір є міжгалузевим достатньо гнучким правовим засобом, за допомогою якого задовольняються різного роду суспільні потреби, а цілий ряд галузей права містять у своєму правовому інструментарії означений правовий засіб.³ В.С. Щербина визначає господарський договір як домовленість суб'єкта господарювання з іншим учасником відносин у сфері господарювання, спрямовану на встановлення, зміну або припинення їх прав та обов'язків у цій сфері.⁴ Н. О. Саніахметова під господарським договором розуміє угоду майнового характеру між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, що встановлює, змінює або припиняє права та обов'язки сторін при здійсненні господарської діяльності. Господарський договір – це регулятор конкретних господарських відносин між суб'єктами господарської діяльності, підстава виникнення господарсько-договірних зобов'язань.⁵

Ми дотримуємося позиції, що господарський договір є невід'ємним самостійним інститутом господарського права, настільки самотутнім явищем, наскільки й визначення останнього є незалежним від визначень договорів інших галузей права завдяки особливим, притаманним лише йому ознакам. Таким чином, господарський договір визначається як домовленість між суб'єктами господарювання, спрямована на встановлення, зміну або припинення господарських прав та обов'язків з метою забезпечення економічних та соціальних потреб шляхом здійснення підприємницької діяльності. Господарський договір є міжгалузевим правовим інститутом, що поєднує ознаки приватноправового та публічно-правового регулювання.

Функціональне призначення господарського договору є триєдиним. По-перше, господарський договір виступає юридичним фактом – підставою виникнення, зміни або припинення господарсько-договірних зобов'язань між суб'єктами господарювання. По-друге, він є регулятором поведінки сторін, тобто інструментом саморегулювання підприємницьких відносин у межах, встановлених законодавством: визначає взаємні права й обов'язки, порядок та умови їх здійснення. По-третє, господарський договір слугує засобом правового захисту – механізмом охорони законних інтересів учасників господарського обороту, зокрема через встановлення договірної відповідальності та порядку вирішення спорів. Визнання за договором у господарському

² Чернега А.П. (2010). До поняття договору у сфері господарських відносин. *Часопис Київського університету права*. № 2. С. 199.

³ Мілаш В.С. (2007). Про розвиток господарсько-правового регулювання договірних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. С. 37.

⁴ Щербина В. С. (2012). *Господарське право: підручник*. 5-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, С. 282.

⁵ Саніахметова Н.О. (2005). *Господарське право України: навчальний посібник*. Х.: Одіссей, 2005. С. 185-186.

обороті саме такого значення є необхідною умовою подолання декларативного характеру «врахування» нової природи господарського договірної права в межах вітчизняної правової науки.

Окремо варто виділити та детально розкрито сім специфічних ознак господарського договору, що в сукупності відрізняють його від договорів інших галузей права.

Першою ознакою є господарська мета як спрямованість на досягнення суспільно корисного результату господарювання. Основною ціллю, яку переслідують учасники господарсько-договірних відносин, є не лише задоволення власного інтересу, а й задоволення потреб усього суспільства в певних матеріальних і нематеріальних благах.

Другою ознакою є обмеження договірної свободи. Правовий режим господарських договорів зумовлений особливою природою господарських зв'язків, що потребує спеціального регулювання з метою підтримання необхідного балансу між інтересами окремих суб'єктів господарювання та інтересами суспільства в цілому. Як слушно зазначає Ж.А. Білоус, присутність імперативних норм у регулюванні господарсько-договірних відносин цілком виправдана, оскільки вони сприяють усуненню негативних наслідків у процесі здійснення господарсько-договірної діяльності, допомагають у формуванні чітких, усталених договірних зобов'язань та становленні договірної практики.⁶

Третьою ознакою є можливість відступлення від принципу рівності сторін. Передумовою пошуку оптимального регулювання господарських договорів є те, що в умовах ринку автономія суб'єктів господарювання та державне регулювання, приватні й публічні інтереси повинні тісно взаємодіяти. В окремих випадках укладення договору для однієї зі сторін має обов'язковий характер: суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів електроенергією, зв'язком, послугами транспорту, зобов'язані укладати договори з усіма споживачами їхньої продукції (послуг).

Четвертою ознакою є тісний зв'язок із плановим процесом. Ті договори, що спрямовані на забезпечення пріоритетних потреб України в продукції, роботах та послугах, укладаються на підставі відповідних державних замовлень. Ця риса господарських договорів відображає специфіку господарської діяльності – її систематичність, що потребує планування як обов'язкового елемента організації.

П'ятою ознакою є особливий суб'єктний склад. Учасники, які вступають у договірні відносини, що підпорядковуються нормам господарського права, не є характерними для таких самих учасників договірних відносин інших галузей права.

Шостою ознакою є те, що господарський договір є правовою формою та засобом організації господарських зв'язків. У процесі виконання такого договору сторони взаємодіють, створюючи, змінюючи та припиняючи відносини між собою. Така взаємодія впливає на

⁶ Білоус Ж.А. (2005). Дійсність господарських договорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Ж.А. Білоус ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., С. 10.

опосередкування господарських зв'язків взагалі, забезпечуючи, засновану на взаємній зацікавленості сторін, організованість, порядок і стабільність в економічному обороті, яких неможливо досягти навіть за допомогою найжорсткіших адміністративно-правових засобів.⁷

Сьоомою ознакою є поєднання в господарському договорі майнових та організаційних елементів. Майновими є звичайні умови договору щодо виготовлення, передачі продукції, надання послуг, їх оплати – тобто безпосередньо те, що пов'язане з майновим інтересом учасників договірних відносин. Організаційні ж елементи стосуються визначення порядку виконання договору, підстав дострокового розірвання, порядку розгляду спорів між сторонами – тобто того, що потребує уточнення та організації відносин між сторонами.

Втрата чинності Господарським кодексом України 28 серпня 2025 року означувала новий етап у розвитку правового регулювання господарських відносин. Відтепер усі питання договірного регулювання вирішуються на основі Цивільного кодексу України та спеціальних законів, що наближує українську правову систему до європейських стандартів. Водночас скасування Господарського кодексу не усуває специфіки господарського договору, а лише змінює форму її нормативного закріплення: особливості підприємницьких відносин нікуди не зникають і потребуватимуть відповідного врахування в практиці застосування норм Цивільного кодексу. Цивільно-правовий інструментарій є достатньо гнучким для забезпечення відповідного регулювання, проте практика формування договірних конструкцій суб'єктами підприємницької діяльності потребуватиме переосмислення з огляду на відсутність спеціального кодифікованого акта.

Важливого значення в нових умовах набуває доктринальне осмислення меж застосування загально цивільних норм до господарських договорів з урахуванням їх специфіки. Зокрема, залишається відкритим питання про те, якою мірою принципи свободи договору, рівності сторін та диспозитивності, закладені в Цивільному кодексі, можуть бути адаптовані до потреб підприємницьких відносин, що традиційно потребували поєднання приватноправових та публічно-правових елементів регулювання. Формування нових доктринальних підходів та оновленої судової практики є необхідною умовою забезпечення правової визначеності та стабільності договірних відносин у сфері господарювання.

⁷ Бочкова І.І. (2011). Концепція, ознаки та значення господарського договору за законодавством України. *Форум Права*. № 2. С. 113.